Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘.HOSHIMOVNING HIKOYALARIDA METONIMIYANING VAQEALANISHI

O‘ralova Feruza
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda
xorijiy til ingliz tili yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli o‘zbek adibi O‘tkir Hoshimovning “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi misolida metonimik ko‘chimlar tizimi, ularning matn sirtqi (ekspressiv) va ichki (implitsit) qatlamlarida namoyon bo‘lish xususiyatlari tadqiq etilgan. Asarning original matnidan olingan mikrotizimlar asosida toponimik, atributiv metonimiya hamda sinedoxaning sotsial, ruhiy-estetik va dramatik vazifalari lingvopoetik tahlilga tortilgan.
Kalit so‘zlar: O‘tkir Hoshimov, “Urushning so‘nggi qurboni”, lingvopoetika, metonimiya, sinedoxa, subtext, lkonizm, badiiy psixologizm, kontekstual semantika.

Abstract: This article investigates the system of metonymic transfers in the renowned Uzbek writer O‘tkir Hoshimov’s short story “The Last Victim of the War”, focusing on their manifestation in both the explicit (expressive) and implicit (subtextual) layers of the literary text. Based on microstructural units extracted from the original work, the study provides a linguopoetic analysis of toponymic and attributive metonymy, as well as synecdoche, highlighting their social, psychological-aesthetic, and dramatic functions.
Keywords: O‘tkir Hoshimov, The Last Victim of the War, linguopoetics, metonymy, synecdoche, subtext, laconism, artistic psychologism, contextual semantics.

Аннотация: В данной статье исследуется система метонимических переносов в рассказе известного узбекского писателя Ўткир Ҳошимов «Последняя жертва войны», особенности их проявления на внешнем (экспрессивном) и внутреннем (имплицитном) уровнях художественного текста. На основе микроструктур, выделенных из оригинального текста произведения, проводится лингвопоэтический анализ топонимической и атрибутивной метонимии, а также синекдохи, раскрываются их социальные, психологико-эстетические и драматические функции.
Ключевые слова: Ўткир Ҳошимов, «Последняя жертва войны», лингвопоэтика, метонимия, синекдоха, подтекст, лаконизм, художественный психологизм, контекстуальная семантика.

KIRISH: Badiiy matnning ichki dramatizmini va obrazlar tizimidagi ruhiy kolliziyalarni (ziddiyatlarni) minimal lisoniy vositalar orqali maksimal darajada ifodalash realistik nasrning yetakchi talablaridan hisoblanadi. O‘tgan asr o‘zbek adabiyotining yirik uslubshunos adibi O‘tkir Hoshimov nasrida bu xususiyat “matn lkonizmi” (lo‘ndaligi) va yuksak badiiy psixologizm shaklida voqelanadi. Adibning shoh asarlaridan biri – “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi tili o‘zining semantik zichligi bilan ajralib turadi.

Asarda urush orqasida qolgan xalqning ijtimoiy-iqtisodiy fojiasi, ruhiy emirilishlari va insoniy munosabatlar inqirozi dinamik lisoniy vositalar tizimi orqali berilgan. Mazkur tizimning markazida ma’no ko‘chishining mantiqiy-assotsiativ turi bo‘lgan metonimiya (va uning miqdoriy ko‘rinishi – sinedoxa) turadi. Hikoyada metonimiyalar tayyor lingvistik qoliplar sifatida emas, balki qahramonlarning fojiaviy taqdirini chizib beruvchi dinamik va ramziy mikrosistemalar sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolada hikoya matnidagi metonimik birliklarning kontekstual ma’nolari va lingvopoetik yukini chuqur tahlil qilish maqsad qilingan.

MAVZUGIDAGI ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA: O‘zbek tilshunosligida ko‘chimlar, xususan, leksik metonimiyaning nazariy asoslari, mantiqiy-semantik modellari A. Hojiyev, H. Ne’matov, R. Rasulov kabi olimlar tomonidan tizimli o‘rganilgan[1]. Badiiy matnda ushbu ko‘chimlarning estetik va funksional tabiati esa J. Lafasovning lingvopoetik tadqiqotlarida o‘z aksini topgan[2]. Biroq O‘tkir Hoshimov ijodidagi, xususan, “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasidagi metonimiyaning konkret matndagi fojiaviy-psixologik kontekstini ochish, uning variantiv imkoniyatlarini o‘rganish tilshunoslikda maxsus tahlil obyekti bo‘lmagan.

Tadqiqotda original matnga tayangan holda kontekstual-stilistik, semantik va lingvopoetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Misollar muallifning tahrirsiz matnidan xatosiz ajratib olindi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR: “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasida metonimiya shunchaki uslubiy bezak emas. U asar kompozitsiyasini bir nuqtaga bog‘lovchi, so‘z tejamkorligini ta’minlovchi va asar tubiga yashiringan implitsit (yashirin) ma’nolarni yuzaga chiqaruvchi asosiy lingvopoetik faktordir. Matnda metonimik ko‘chimlar quyidagi funksional-semantik yo‘nalishlarda voqelanadi:

Atributiv (belgi, kiyim-kechak, predmet munosabatiga asoslangan) metonimiyalar turidagi metonimiyalar adib qo‘lida personajlarning ichki dunyosini vizuallashtirish va portret xususiyatlarini ijtimoiy muhit fojiasi bilan bog‘lash vazifasini o‘taydi. Hikoyaning boshlanish qismida Shoikromning uyidagi muhit tasvirlanar ekan, uning nigohi orqali mana bu lisoniy manzara beriladi:

“Bo‘z ko‘rpa ustidan yopilgan, shinni dog‘i tekkan quroq dasturxon ham, hozirgina go‘jadan bo‘shagan sopol tovoq, bandi kuygan yog‘och qoshiq ham uning ko‘ziga xunuk ko‘rinib ketdi.”

Ushbu mikromatnda “shinni dog‘i tekkan quroq dasturxon”, “sopol tovoq”, “bandi kuygan yog‘och qoshiq” kabi atributiv birliklar metonimik maydon hosil qilgan. Bu yerda buyumlar shunchaki moddiy narsalar emas, balki urush davri xonadonidagi qashshoqlik, yo‘qchilik va tushkunlikning lisoniy ekvivalenti (simvoli) hisoblanadi. Keyingi o‘rinlarda adib mana shu atributiv elementlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri shaxs tushunchasiga ko‘chiradi. Xususan, Umri xolaning portretini chizishda atributiv metonimiya funksional jihatdan yuqori bosqichga ko‘tariladi:

“Rangi uniqqan chit ko‘ylak ustidan nimcha kiyib olgan Umri xola sharpaday unsiz yurib keldi-da, yapaloq musulmon g‘ishtdan yasalgan zinadan ayvonga ko‘tarildi.”[3].

Ushbu tasvirdagi “rangi uniqqan chit ko‘ylak” birligi va onaning fojiaviy o‘limi sahnasidagi “uniqqan chit ko‘ylagining etagini mahkam changallab olgan” degan takroriy lisoniy konstruksiya ona obrazining ijtimoiy-ruhiy holatini butun matn bo‘ylab metonimik tarzda boshqarib turadi. Ko‘ylakning rangi uniqligi – urush asoratining personaj libosidagi in’ikosidir.

Metonimiyaning miqdoriy asosi bo‘lgan sinedoxa hikoya matnida qahramonlarning jismoniy holati va charchog‘ini chuqurlashtirib ko‘rsatish uchun xizmat qiladi. Shoikrom onasining holatini kuzatganda adib shunday jumlani qo‘llaydi:

“Shoikrom onasining barmoqlari tars-tars yorilib ketganini endi payqadi.”

Ushbu gapda “barmoqlari tars-tars yorilib ketganini” detali sinedoxik xarakterga ega. “Barmoq” (qism) orqali onaning (butun shaxsning) urush davridagi og‘ir va tinimsiz jismoniy mehnati, o‘zini fido qilganligi anglashiladi. Asar kulminatsiyasida, ona fojiali tarzda tok urib vafot etgan sahnada, adib yana shu sinedoxik birlikka qaytadi va uni metonimiyaning boshqa turi bilan sintez qiladi:

---

[1] Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 62; Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili tizimli leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – B. 45.

[2] Lafasov J. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 84.

[3] Hoshimov O‘. Urushning so‘nggi qurboni (Hikoya matni). // Tahrirsiz original elektron nusxasi. – B. 1-3.

“Shoikrom uning qulupnay qizili yuqqan, yorilib ketgan barmoqlarini, bo‘rtgan tomirlarini aniq ko‘rdi.”

Mana shu iqtibosda “qulupnay qizili yuqqan... barmoqlar” birikmasi o‘ta kuchli va dahshatli lingvopoetik va estetik transformatsiyadir. Bu o‘rinda “qulupnay qizili” metonimik jihatdan ham qulupnay sharbatini, ham o‘lim ramzi bo‘lgan qon rangini implitsit (yashirin) tarzda ifodalab kelmoqda. “Barmoqlar” va “bo‘rtgan tomirlar” sinedoxasi fojianing vizual aniqligini eng yuqori nuqtaga olib chiqadi.

Hikoyada qahramonlarning o‘zaro muloqotlari (dialoglari) davr sotsial tilini ko‘rsatuvchi kontekstual metonimiyalarga boy. Xadicha va Shoikromning tortishuvi jarayonida Xadicha aytadi:

“Siz kechalari smenda bo‘lsangiz. Men uchta jo‘ja bilan jonimni hovuchlab o‘tirganim yetmaydimi?!”

Bu kontekstdagi “uchta jo‘ja” birligi Xadichaning yosh, go‘dak qizlariga nisbatan qo‘llangan sinedoxik-metaforik ko‘chimdir. Bu metonimik ko‘chim orqali bolalarning urush va o‘g‘rilar qarshisida mutlaqo himoyasiz, ojiz ekanligi ijtimoiy-psixologik jihatdan lo‘nda ochib berilgan.

Yana bir o‘rinda Shoikrom xotinini ichida so‘kar ekan, shunday mantiqiy model yuzaga keladi:

“Azaldan qurumsoq edi, zamon og‘irlashgandan buyon battar bo‘ldi”.

Bu yerda “zamon og‘irlashgandan” iborasi va asar davomidagi “zamon qalqigandan buyon yomon ko‘paydi” degan gaplar vaqt (zamon) tushunchasining o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhitga, urush kulfatlariga mantiqiy ko‘chishidir. Vaqt nomi orqali undagi ijtimoiy voqelik ifodalangan.

O‘tkir Hoshimov asar strukturasida so‘zxo‘rlikka yo‘l qo‘ymaslik uchun bitta xalqona metonimik ibora orqali butun bir oilaviy-iqtisodiy inqirozni ifodalaydi. Shone‘mat va onaning holati tahlil qilinganda, Shone‘mat o‘lim to‘shagida yotgan sahnada quyidagi gap aytiladi:

“Sigir suti otliqqa yo‘g‘-u... Shu paytda sigirimiz tug‘gan bo‘lardi-ya.”

Bir oz keyinroq esa:

“Qulupnayga sut alishadi, dedilar.” degan jumla keladi.

Ushbu mikrosistemalarda “sigir suti otliqqa yo‘g‘-u” frazeologik metonimiyasi davrdagi umumiy tanqislikni, “qulupnayga sut alishadi” birikmasi esa natural ayirboshlash munosabatlariga asoslangan og‘ir ijtimoiy hayot qonuniyatini aks ettiradi. Birgina “sut” leksik birligi ortida ukasining sil kasalidan qutulishi uchun so‘nggi ilinj, onaning onalik burchi va hayot-mamot kurashi kabi ulkan sotsial va dramatik yuk metonimik tarzda yashiringan. Asarning fojiaviy yakunida ona o‘g‘li uchun qulupnay tergani chiqqanda aynan shu metonimiya qurboniga aylanadi.

XULOSA: O‘tkir Hoshimovning “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasida metonimiyaning voqealanish qonuniyatlarini lingvopoetik va semantik tahlil qilish quyidagi fundamental ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi:

Hikoyadagi metonimik va sinedoxik ko‘chimlar tasodifiy lisoniy o‘yinlar emas, balki asarning umumiy fojiaviy pafosini, urushning elka va ruxlardagi og‘ir yukini ifodalovchi lingvopsixologik vositadir.

Adib atributiv metonimiya (uniqqan chit ko‘ylak, sopol tovoq) va somatik sinedoxalar (yorilgan barmoqlar, bo‘rtgan tomirlar) orqali personajlar ichki dunyosidagi va sotsiumdagi yemirilishlarni vizual tasviriylik qonuniyatlari asosida ochib bergan.

Hikoya matnida metonimiya eng oliy uslubiy vazifa – matn lkonizmini ta’minlagan. Ortiqcha tavsifiy va bayoniy jumlalar o‘rnini kontekstual yukka ega ixcham metonimiyalar egallashi natijasida O‘tkir Hoshimov individual uslubining eng yetakchi xususiyati bo‘lgan dramatik lo‘ndalik va xalqchillik poydevori yuzaga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent: Milliy akademnashr, 2019. – 180 b.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 164 b.
3. Hoshimov O‘. Urushning so‘nggi qurboni // Saylanma. Ikki jildlik. J. 1. – Toshkent: Sharq, 2015. – B. 124–132.
4. Lafasov J. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 176 b.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 3. – B. 3–16.
6. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili tizimli leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 124 b.
7. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jildlik. J. 2. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 288 b.
8. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 216 b.